

Voor onze kinderen

Door Frijke Dijs-van den Top

20 juni 1984

Waar zal ik beginnen? De eerste herinnering is dat ik 3 jaar was en dat ik mijn zusje, die 5 jaar was, overleed. Mijn oudste broer, Hens, was in dienst en hij schreef dat hij geen verlof kreeg daar er roodvonk heerste. Mijn moeder gaf de envelop aan mijn zusje en zij werd daardoor besmet. Zij lag in een bedje in de (heerd)kamer en zacht zong mijn moeder:

“Eens brachten de moeders hun kinderen tot Jezus, toen kwamen de discipelen en zeiden: “Ga weg van de Heer”, Maar Jezus zag hen vriendelijk aan en sprak: “Gij zult niet henen gaan. Laat, o laat de kinderen komen tot mij”

Toen tilde moeder mij op en gaf ik haar een handje. Dat is al wat ik er nog van weet, wat er later allemaal gebeurde, weet ik niet meer. Kort daarna is Berend geboren, hij was de twaalfde van ons gezin.

De volgende herinnering is dat moeder met Berend op de arm stond en hem een kus gaf, ik wilde dat ze mij dat ook deed, maar die kreeg ik nooit. 's- Avonds als ik naar bed ging, zei ik altijd “welterusten mama”, dat was een lieve naam voor mij, want overdag noemden we haar altijd “Moed” maar ik kreeg nooit een weerwoord noch een aai over mijn bol, wat zou ik dat graag gehad hebben! Goed, dat gebeurde dus niet.

Wij sliepen met z'n vijven op een klein zoldertje boven de kelder. Daar werden enkele bossen stro uitgespreid, daarover een deken. Als er 's-avonds buurtvisite was (dat was in de winter, dan kwamen er zo'n 4 á 5 burens op bezoek), namen wij een steen uit de schoorsteen en konden we zo in de kamer kijken en konden we alles horen waar ze het over hadden. Tot papa het in de gaten kreeg en dan was het: “ga slapen” en het feest afgelopen voor ons.

Soms moest één van ons ook een verhaaltje vertellen en de anderen luisterden dan, maar lang, voordat het verhaal uit was, sliepen we al en lag de verteller alleen voor zichzelf te kletsen.

Toen we iets groter werden, sliepen we in een klein kamertje met z'n tweeën of drieën in één bed. Als het herfst was en de appels waren rijp, kropen we onder het raam door en op blote voeten, met alleen een hemd aan, naar de appelboom. Het hemd vol appels en dezelfde weg terug. Je hoeft niet te vragen hoe dat hemd en bed er 's-morgens uitzagen zo met die moddervoeten in bed, maar wij sliepen er best door, modder of niet.

Toen ik nog groter werd, wilde ik dolgraag lezen, dus alles wat ik te pakken kon krijgen, verslond ik. Dat het geen lectuur voor kinderen was, vond ik wel jammer. Gaart had een kast op de deel staan en die had boekjes die nu sex genoemd zouden worden, al waren ze niet zoals nu. Dan wrikte ik

de kast open en had ik weer wat te lezen, stiekem achter de tuinheg als papa en ma 's middags sliepen. Achter die heg lag alles vol poep, want er was maar één wc en daar konden de anderen niet altijd op wachten als deze bezet was, dus dan maar achter de heg. Het was een plekje waar niemand mij zocht en voor Gaart thuis was, lag het boekje al weer op zijn plaats. Veel indruk heeft het niet nagelaten die boekjes, want ik weet niets meer van wat erin stond.

Eens kregen Berend en ik een echt kinderboek van Jan. Het ging over een uil die Griepgraag heette, nou dat hebben we gewoon stukgelezen. Op de hilt in de schuur lagen oude Bijbels nog indruk, ik heb net zolang ge oefend tot ik het kon lezen.

Pen of papier hadden we ook niet, dus ging ik galappels zoeken, uitpersen en dan roestige spijkers erin en dan had ik toch inkt. Zo maakten we ook onze eigen fluitjes. In mei als het fluitenhout vers was (de tegenwoordige lijsterbes). Daarvan sneden we van een vingerdikke tak ongeveer 12 cm. af, dan nat maken met speeksel en met het heft er zachtjes op slaan, al draaiende onder het zingen van: "In mei, in mei als alle vogels eieren leggen, dan zullen we ze raken, dan zullen we ze kraken. Tik, tak kop af en dan gaat de bast eraf". Als je dat 3 maal gezongen had onder voortdurend geklop en vocht erbij, kon je de bast eraf draaien, een gleufje erin en nog een stukje van voren uitsnijden en we hadden onze fluit. Je moest hem's-avonds wel in water leggen, anders was ze de volgende dag verdroogd.

Zo is het jaren later nu ik weer begin te schrijven. Er is inmiddels veel gebeurd. Ik sta nu alleen want papa is nu weggegaan, maar op de een of andere manier moet ik toch weer verder, dus zal ik proberen het verleden weer op te halen.

Wij kinderen van zo'n groot gezin hadden het niet altijd gemakkelijk. Wij kregen eenvoudig, maar toch wel voldoende te eten, maar in de winter leden we wel vaak kou, daar er voor allemaal niet voldoende kleding was. Ik weet nog goed hoe ik bij school stond te huilen van de kou. Dan zei Griet tegen mij: "Je moet je handen onder je oksels leggen en om de beurt een voet achter tegen je knie, dat geeft nog iets warmte". Meester van Son, dat was de hoofdmeester, stuurde mij naar binnen naar de kachel, maar daar gingen mijn vingers zo'n pijn doen dat ik weer huilde. Toen was de meester kwaad: "Eerst sta je buiten te huilen en nu binnen weer". Hij begreep er niets van.

Maar ik ging graag naar school. Rekenen, tekenen en zingen waren mijn lievelingsvakken. Hoe moeilijker de sommen, hoe fijner ik het vond om toch de goede oplossing te vinden. Als wij zongen, speelde de meester op een viool. Misschien dat ik daardoor vioolmuziek nog steeds het mooiste vind. Helaas was er geen bibliotheek op school of ergens anders. Dat heb ik erg gemist.

Ik zei al: "Het eten was eenvoudig, maar goed".

Mijn moeder bakte eens in de week twaalf grote broden. Dan nam ze een teil, daarin werd dan roggemeel, bloem, gist en zout gedaan. Vervolgens lauw water erbij en dan maar kneden. Mijn moeder was maar klein, met kleine handen. Ik zie haar nog op de knieën voor die teil liggen en maar kneden tot het een stevige massa was. Dan laten rijzen met een schone schort erover tot de teil bijna vol was.

Ze nam dan een grote plank van ongeveer twee meter lang en vijftig centimeter breed. Op de tafel werd wat meel gestrooid en dan een stuk van het deeg gesneden en op de tafel uitgerold tot een brood. Zo ging dat twaalf maal. Daarna werden ze op de plank gelegd en weer met een schort erover naar buiten naar de bakhut gebracht. Dat was een apart gebouwtje met een grote oven erin. Ik weet niet of ze er nu nog zijn. Het had een stenen vloer en een gebogen ronding die was gemetseld. Deze werd gestookt met takkenbossen tot hij gloeiend heet was en dan met een lange stok met een plank eraan, werd de gloeiende as naar de kanten geveegd. Daarna met een natte dweil eromheen nog eens en dan pas gingen de broden erin. Eén voor één met die plank. Vervolgens werd de oven gesloten d.m.v. een ijzeren deurtje en dan dicht "gemetseld" met modder, zodat de naden goed gesloten waren. Na een uur was het brood gaar en dat rook dan zo geweldig lekker. Wij stonden er dan maar te bedelen om de kapjes, deze waren zo lekker knapperig. Vaak zaten er toch nog wel wat stukjes houtskool in aan de onderkant, die peuterden wij er dan uit of aten het gewoon mee op. Geen enkele bakker in deze tijd, met zijn moderne ovens, kan dit nog zo maken. Er werd zelfgekarnde boter op gedaan. Ik zou er heel wat voor over hebben om nu nog eens zoiets te proeven!

De boter werd ook zelf gemaakt, ik heb het heel wat keertjes helpen maken (straks vertel ik hoe dat ging, ik stop nu even want het is in de morgen dat ik dit schrijf en ik moet mij nu eerst eens gaan aankleden).

Het karnen ging zo: een melkbus driekwart gevuld met zuur geworden volle melk, zo van de eigen koeien. Dit moest dan een temperatuur hebben van zo'n dertig graden. Op de bus zat een houten deksel met een gat erin, daardoor ging een stok met daaraan een ronde plank van ongeveer vijf centimeter dik met allemaal gaten. Een schone doek over de rand van de bus en dan maar stampen. Na ongeveer een half uur begon dan de boter boven te drijven, dit werd er met een schuimspaan afgeschept, met lauw water gewassen, steeds weer spoelen tot er geen melk meer uitkwam, wat zout erdoor en dan maakte mijn moeder er een pronkstuk van in de vorm van een brood en van boven werden er figuurtjes in gemaakt, echt waar (de roomboter die je nu koopt, is een smakeloos geheel bij die we zelf maakte). De karnemelk die dan overbleef, was zachtzuur met hele kleine stukjes boter er nog op. Verrukkelijk, vooral in de zomer als het erg warm was.

Ook speelden wij als kinderen vaak in de beek, die toen nog zo helder was dat je elk kiezelsteentje op de bodem kon zien liggen. Met onze handen vingen we vaak stekelbaarsjes als die stil in de zon stonden. We vouwden dan onze handen tot een kommetje, heel voorzichtig onder het stekelbaarsje en dan ineens naar boven en dan lag het in onze handen. Aan de rand van de beek maakten we een soort vijvertje en daar deden we ze in, maar voordat we naar huis gingen, lieten we ze dan weer vrij.

Ook gingen we vaak snoeken en paling vangen, dat ging toen toch wel iets anders dan nu. We namen een schop en een emmer mee, de beek kronkelde door het land en langs de beek stonden allemaal bomen met de wortels gedeeltelijk in de beek (later moest de beek recht gemaakt worden en de bomen gerooid van de gemeente, het stomste wat ze doen konden, want de vissen en paling waren toen zo verdwenen). Maar toen ik jong was, was dat nog anders. We zochten een boom op met flink wat wortels in de beek, daar legden we dan een dam omheen van plaggen en boven het water vulden we dat op met zand. Vervolgens het water eruit scheppen en de anderen zorgden dat er geen lek ontstond. Als die kom dan bijna leeg was, zag je de vissen zwemmen en die vingen we dan gewoon met onze handen. Prachtige beesten, donker zilverkleurig met rode stippen en het vlees was zachtroze.

Na nog steeds meer water scheppen, kwamen dan eindelijk de palingen tevoorschijn, die kronkelden dan om de boomwortels heen. Deze kon je het beste vangen door zand in je handen te nemen en dan om en om met je handen te pakken anders glibberden ze weer weg. Het is wel gebeurd dat we zo in een uur een halve emmer met snoek en paling hadden. Deze werden dan door mijn moeder gebakken in roomboter en de stukken paling lagen soms nog te kronkelen in de pan. Kun je je voorstellen dat dit voor ons wel een heel bijzonder hapje was, ongelooflijk lekker, zo mals en zuiver, dat krijg je nu niet meer.

Ook herinner ik me, ik moet toen nog erg klein geweest zijn, dat mijn vader een hert thuisbracht. Mijn oudere broers gingen naar het Wekeromse Zand, waar wij, zolang ik me kan herinneren, iedere zondag naartoe gingen

om er te spelen, van de bergen af te rollen, gaten te graven, hutten te bouwen, kortom: van alles wat maar in de fantasie van een kind opkomt. Nu zagen mijn broers onderweg dat er een hert in een strik lag, gauw aan papa verteld. Deze spande het paard voor de wagen en ging een vracht spurrie halen, maar daaronder verborg hij het hert. Thuis werd het dier in alle stilte gestroopt, ik weet niet meer of het ook een gewei had, maar in ieder geval werd de huid en ander afval begraven. Ik zie mijn moeder nog met een grote pan hertenvlees aankomen en dat ze tegen me zei: “Dat mag je aan niemand vertellen”. Ik begreep niet wat er gaande was, maar ik snapte wel dat het verborgen moest blijven, wat dat dan ook inhield. Enfin, na een paar dagen kwam de politie, ene Wassing, om aan mijn vader te vragen of hij soms een hertengewei had, dat wilde hij zo graag eens hebben. Mijn vader begreep heel goed waar het om ging en zei: “Het spijt me, maar ik heb er geen, maar als ik er eens één heb, zal ik het je laten weten”. Dus dat liep goed af en wij, al die grote en kleine kinderen, hadden wel wat extra’s te eten.

Mijn vader was een humorist. Eens liep er steeds een grote haas in het land. Buurman Beulekamp wilde die graag schieten, iedereen had toen nog een jachtgeweer, ook al mocht dat niet. Nou papa schoot die haas en zette de kop ervan op een stok en plantte hem bij deze buurman tussen de boerenkool. Beulekamp dacht: “Ik heb je” en schoot erop, maar helaas het was alleen maar de kop, de rest zat bij ons in de pan.

Ook gebeurde het eens, toen mijn broer Gaart al groot was, dat hij een geweer verstopt had in de hooiberg. Die hooiberg stond een eind bij ons vandaan op de plek waar Gaart later woonde, dus er lag een groot weiland met koeien tussen ons en die hooiberg. Op de een of andere manier kwam de politie erachter dat daar een geweer verborgen lag, dus zij kwamen naar ons toe en vroegen mijn vader of dat zo was, maar deze wist natuurlijk nergens van. Dan wilden ze toch wel even zelf gaan kijken en of die koeien die daar liepen niets deden. Nu hadden wij wat zwartbont vee en een rode koe; de politieman die kwam had ook rood haar de ander donker.

“Nou”, zei mijn vader, “de zwarte zijn nog wel te vertrouwen maar die rooie moet je altijd in de gaten houden”. Ik zie nog de tinteling in zijn blauwe ogen toen hij dat zei.

Nou dan gingen ze eerst maar versterking halen in Ede en dat moest allemaal nog op de fiets. Dus ik werd erop uit gestuurd om Gaart te waarschuwen die ergens anders aan het werk was. Toen dus eenmaal de versterking kwam was er geen geweer meer te vinden.

Buurman Beulekamp ging op de donderdag op weg naar Barneveld, wat iedere boer altijd deed want dan was er eiermarkt. Toen hij bij ons voor het huis was, greep hij naar zijn pet om tot de ontdekking te komen dat hij zijn oude pet op had; hij ging onmiddellijk terug want zonder zijn zondagse pet kon hij toch niet naar de markt.

Het waren allemaal maar van die gewone voorvallen maar wij hadden er het grootste plezier om. Zo gingen mijn broers ´s avonds altijd op pad of er niet iets te beleven viel. Ik ben eigenlijk alleen maar tussen grotere broers

opgegroeid, daar de meisjes, als ze dertien á veertien jaar waren, de deur uit moesten om hun eigen kost te verdienen. Maar ik was de jongste van de meisjes dus moest ik thuis blijven, wat ik wel jammer vond want ik was wel graag in betrekking gegaan om wat meer van de wereld te zien dan alleen maar de Valk.

Helaas dat is niet gebeurd daar mijn moeder toen al op leeftijd was en maar al te goed een goede hulp kon gebruiken. Ook speet het mij dat ik geen jongen was dan had ik ook allerlei streken kunnen uithalen; nu moest ik het met hun verhalen doen.

Zo gingen de jongens wel eens naar een vrouw die niet getrouwd was en met haar broer en een neef achteraf op een klein boerderijtje woonde. Die vrouw was ongelooflijk dik en klein. Eens moest ik een japon voor haar maken, maar ik kon niet met mijn armen om haar heen komen om haar op te meten, dus moest zij de centimeter vasthouden en dan kon ik de rest meten. Maar goed, dat er even tussendoor.

De jongens wisten dat het daar een vreemd stel bij elkaar was, dus 's avonds op pad om te zien wat daar loos was. Nu hadden ze vroeger een geut – dat was zoveel als een soort keuken – en daar waren een paar stenen uit zodat ze met het schrobben het water weg konden vegen. De jongens om de beurt voor dat gat om te zien wat zich daarbinnen afspeelde. Nou Geurtje, zo heette die vrouw, stond op een stoel met alleen maar een hemd aan, en haar neef, een hele lange, dunne man, stond naast haar op de tafel, erbij stond een peterlielamp te branden. Nu ging het zo: die neef ving iedere keer een vlo uit het hemd en verbrandde die dan boven de lamp. Dat ging dan zo een poosje door tot de meeste vlooiën gevangen waren, dan ging dat stel op de rand van de bedstee zitten en rolden samen achterover en de lamp ging uit.

Eens toen de jongens weer gingen kijken, viel bij een van hen de tabaksdoos uit de zak en rinkelde over de stoep, dus wisten ze daarbinnen dat ze begluurd werden en klaagden bij de politie of die eens op wilde letten. Dat gebeurde, maar die ging ook eerst liggen kijken. Toen hij terugkwam vroegen de jongens, die dat allemaal in de gaten hielden, of het mooi geweest was. “Nou,” zei de politie, “ik zie ook liever een mooi jong meisje”.

Het was bij Geurtje ongelooflijk smerig, toch gingen we er wel eens heen want dan kregen we altijd wat snoep en een dubbeltje – wat toen heel wat was. Snoep gooiden we weg want daar waren we vies van maar dat dubbeltje was voor ons een kapitaal, daar had je wel wat voor over.

Geurtje was toen erg verliefd op onze Jan, die moest daar altijd de melk ophalen. We haalden 's morgens de melk op bij alle boeren om naar de fabriek in Barneveld te brengen. Zo ook dus bij Geurtje, maar Jan moest niets van haar hebben. Toen Jan dan ook naar Canada zou vertrekken, kreeg mijn moeder een brief van Geurtje met het volgende vers erin geschreven:

“Een moeder weent een droeve traan, haar zoon wil naar den vreemden gaan. De wereld is zo mooi en prachtig en moeders tranen zijn onmachtig. Ach moeder, ween toch niet zo zeer, wij zien elkaar nog wel eens weer. Gedreven door haar smart, drukt zij hem aan haar hart. Vogel vliegt de wereld in en

luistert niet naar moeders min. Leeft in weelde kent geen verdriet, maar zijne moeder vergeet hem niet”.

Dan was er nog een tweede couplet; ik zie het mijn broer Eef nog zingend staan voordragen. Wij lachen, maar mijn moeder had het er toch best moeilijk mee, maar zij gunde ook haar kind de vrijheid.

Later hoorde ik dat Geurtje zand in een doosje bewaarde van de plaats waar Jan het laatst had gestaan.

Moeder ging ook iedere donderdag met een mand met eieren aan haar arm lopende naar Barneveld; als ze geluk had kon ze soms met iemand meerijden. Soms ging de handel vlot en had ze wat meer tijd voor haar boodschappen. Als ze de eieren kwijt was, ging ze eerst een borrel met suiker kopen en dan winkelen. In elke winkel waar je donderdagmorgen kwam, werd je uitgenodigd voor koffie met wat lekkers erbij. Dan werden de laatste nieuwtjes uitgewisseld en tegen twaalf uur was ze dan weer thuis.

Eens, in de zomer, het was erg heet – herinner in mij nog goed, ik was misschien vier jaar – dat moeder terugkwam en buiten op de stoep zat uit te puffen. Daarbij trok ze haar jak uit vanwege de hitte. Ik weet niet meer met hoeveel wij om haar heen stonden; wel weet ik dat Gaart erbij was. Ik zou het voorval me nooit herinnerd hebben als Gaart niet zo’n uitbrander had gekregen. Maar dat gebeurde wel omdat ik ineens op mijn moeders rug sprong en riep “nu ga ik eerst mijn moeder neuken”. Ik wist niet eens wat dat inhield, maar Gaart kreeg ervan langs. “Dat moet ze van jullie gehoord hebben anders kan zo’n kind dit niet zeggen” zei moeder.

Arme Gaart, misschien had hij er part noch deel aan. Gaart was wel een oprechte jongen, daarentegen was Kees veel achterbakser en laf, maar wel onnoemelijk sterk. Veel sterker dan Gaart maar omdat hij laf was, was hij toch bang voor Gaart, al was hij een paar jaar jonger dan Kees.

Met één pink kon Kees een volle bus met melk – dat is zo’n 30 liter – opbeuren en op een wagen slingeren.

Eens, op een zondag sprongen de jongens allemaal boven uit een hooiberg. Die was zeker tweeëneenhalve meter hoog; nu, dat wilde ik ook natuurlijk maar we waren gewend in de zandbergen in het Wekeromse Zand en als je daarin sprong moest je op je hakken terechtkomen dan gleeed je niet zo ver door, dus dat deed ik nu ook. Als ik eraan denk, voel ik nóg die schok vanuit mijn hielen dwars door mijn rug en nek tot in mijn hoofd; ik werd er helemaal naar van.

Maar na een tijdje zei Kees, dat je op je tenen terecht moest komen en dat je dan doorveert. Dat deed ik toen en dat was een heerlijk gevoel zo hoog naar beneden en dan toch lekker neerkomen.

Papa was een harde werker maar geen echte boer, zoals dat in het algemeen verwacht werd. Zo ging hij nooit mee de eieren verkopen; dat liet hij aan moeder over, zij kon dan ook veel beter onderhandelen dan hij. Hij ging een keer op de fiets naar Barneveld, moeder vroeg hem een rol beschuit mee te brengen, ja... hoe kreeg hij die zonder fietstas thuis? Geen bezwaar, er is overal een oplossing voor. Een touwtje erom en achter de fiets

aan laten rollen, er was niet veel meer van de beschuit over en hij hoefde nooit meer beschuit mee te brengen.

Ook liep hij eens op de markt toen een boer hem vroeg “Top weet jij soms ergens nog een Fokhondje te koop”? “Ja”, zei papa, “je hebt geluk, ik heb er thuis nog twee lopen, een oude en een jonge – moeder heette Fopkje en mijn zus ook maar werden altijd Fok genoemd – daar kun je er wel een van krijgen, ga zelf maar zien welke je de beste lijkt”.

Die boer helemaal naar de Valk gefietst om tot de ontdekking te komen dat de Fokjes geen hondjes waren. Mijn moeder razend en papa heel laconiek “ik heb toch niet gejokt; er lopen hier toch twee Fokjes rond, dat ze die boer niet pasten kan ik niet helpen”.

Als boer was papa niet zo geslaagd, hoe kon het ook anders; hij verloor zijn vader erg jong, zijn moeder hertrouwde met een man die de hele boerderij ‘verdronk’ en het scheen een behoorlijke boerderij geweest te zijn. Mijn vader ging dus in dienst en was daarin oppasser van een Baron. Later werd hij bij die Baron huisknecht en ontmoette daar mijn moeder die er keukenmeisje was. Zij was Friesland ontvlucht omdat het daar bij die boeren ook alleen maar ploeteren was voor weinig geld. Later, toen ze trouwden, zijn ze in Duitsland gaan wonen (Recklinghausen), waar papa bij de plantsoenen-dienst werkte en moeder er kostgangers hield.

Daar werden de eerste vier kinderen geboren, wat – tussen twee haakjes – later mijn oudste zuster nog het leven heeft gered, maar daar later over.

Ik weet niet precies hoe lang ze in Duitsland hebben gewoond, wel weet ik dat ze op een zeker moment naar Nederland terug zijn gegaan. Mijn vader vertelde mij omdat de Eerste Wereldoorlog in zicht was, maar Gaart vertelde mij dat het was omdat papa teveel aan de drank raakte. Wat het ook geweest is, ze kwamen terug en kochten een heel klein oud boerderijtje in Kootwijkerbroek. Daar was het armoe lijden; het ene kind na het andere werd geboren en bijna geen inkomen.

Daar ze het in Duitsland erg goed hadden met een dubbel inkomen, een groot fornuis en voldoende kolen, moest mijn moeder zich hier behelpen met een rookverdrijver en weinig ruimte. Ze heeft wel eens verteld dat ze een kalverstal uitgemest heeft, alle muren afgekrabd en gewit heeft om er een slaappleats voor de oudere jongens van te maken.

De kinderen moesten een uur lopen naar school, vaak zonder eten en dan kregen ze een cent mee om onderweg een krentenbol te kopen. Dan had die bakkersvrouw medelijden en gaf in plaats van een krentenbol een boterham met spek.

Mijn broer Eef vertelde mij dat hij tussen de middag – als het speeluurtje was – hij rennende naar huis ging en dan vlug wat warme aardappelen at en rennend weer terug. Dat kon hij dan net redden als hij hard liep, maar dat was allemaal voordat ik geboren werd.

Ook werd mij verteld dat toen de moeder van mijn vader overleed, mijn vader zijn erfdeel uitgekeerd werd in zilvergeld. Het was nog wel zoveel dat

hij het in een zakje in zijn broekspijp droeg en dat – toen hij van Kootwijkerbroek naar Lunteren gelopen was – zijn been rauw was.

In Lunteren woonde een zuster van hem, die was getrouwd met smid Leijenhorst. Ik weet nog goed, als die oom bij ons kwam dat ik, als kind een afkeer van hem had. Hij was erg vroom en hoogmoedig, dan zat hij daar de grote man uit te hangen, die het zo veel verder had geschopt dan mijn vader.

Dat hij – toen mijn vader nog jong was – net zo lang gepraat heeft dat papa zijn hele erfenis in vertrouwen aan hem heeft gegeven en waar hij nooit meer iets van terug heeft gezien, negeerde hij. Later moest mijn moeder nog blij zijn met de afgedankte kleren van hun kinderen. Bewijzen dat hij dat geld gekregen had, kon je niet want dat ging allemaal zonder notaris en in goed vertrouwen.

Mijn oom was, zo zei ik al, erg vroom in zijn praat, maar thuis was het een tiran. Eens heeft hij zijn eigen zoon met een stuk ijzer zo hard op het hoofd geslagen dat hij een hersenbeschadiging had en later helemaal gek was en uiteindelijk in een inrichting is overleden. Ik heb hem nog wel vaag gekend, hij kwam wel eens bij ons thuis, Reindert heette hij. Later was hij gevaarlijk als hij zijn vader zag dus moest hij weg, maar voor zijn moeder was hij altijd lief. ‘Heintje meu’ noemden we haar; dat was een lieve vrouw, maar was ook bang voor haar man.

Nu ik het toch over een gek heb; bij ons op de watermolen – of er in vroeger tijden daar een echte watermolen is geweest, weet ik niet, in elk geval niet in mijn tijd – woonde een moeder met drie zoons; één ervan was stapelgek en zat meestal opgesloten in een kamer met tralies voor de ramen. Die moeder hield er een klein kruidenierswinkeltje op na. Ik weet nog hoe bang ik was als klein kind als ik er naar toe gestuurd werd om er een boodschap te doen, want daar was die zoon. Eens heb ik hem gezien – lopen kon hij niet, alleen kruipen en dat kon hij heel vlug – het was net een groot, kwijlend beest zoals ik hen zag als kind, bijna naakt. Oh, wat was ik bang, maar je moest doen wat moeder zei, haar wil was wet. Goed, dat was dan de gek.

De ander was zogenaamd normaal, maar die was zo gierig dat hij, om een halve cent uit te sparen, zaterdag ´s avonds naar Kootwijkerbroek liep om een roggebrood te halen.

Als wij dan zeiden “je verslijt dan meer aan je klompen dan je verdient met die halve cent”, antwoordde hij, “als de mensen mij niet meer zien neem ik de klompen onder de arm”. Zijn sokken, als hij die al aan had, zal hij zeker ook uitgetrokken hebben anders ging daar die halve cent nog in zitten.

Dan was er nog een zoon, dat was de jongste, ook al een man van zo´n 60 jaar toen ik een jong meisje was. Hij had de bijnaam ´Gaart Lieg´, ´Gaart Zak´ of ´Gaart Vleuk´. Liegen deed hij altijd en om het andere woord liet hij een vloek horen. Als hij eenmaal de loop bij je had, raakte je hem niet meer kwijt. Ik weet nog dat hij een heel krakerige stem had en hij was doodsbang.

Eens zat hij bij ons op de heerd met papa te praten – het was al wel de derde keer dat hij die dag kwam – dus ik nam een wasknijper, ging stil achter hem staan en zette die ineens op zijn oor. Ik heb nog nooit iemand zo

hoog zien springen en vloeken, ik denk dat hij dacht dat de duvel hem bij zijn oor had. Wat heb ik gelachen, maar ik denk dat papa het toch niet zo leuk vond.

Enfin, wij waren weer een poosje van hem af, hij zocht wel weer een ander slachtoffer zoals bij Jan Hek. Daar ging hij naartoe met een groot krentenbrood, dus hij kreeg er koffie en een dikke snee van zijn eigen krentenbrood. Die mensen dachten “och het is ook een eenzame zwerver, laat hem maar, zie eens wat hij er voor over heeft om ergens welkom te zijn”. Totdat ze bij de bakker kwamen die hen vroeg wanneer ze dachten dat krentenbrood te betalen dat Gaart Zak voor hen gehaald had. Dus dat werd voor hem een gesloten deur; nou dan kwam hij maar weer bij ons.

Ook zat hij eens op een zondagmiddag met papa voor het huis, ik zal toen een jaar of veertien geweest zijn. Mijn oudste zuster Sien was thuis en zij zei “zullen we Gaart Zak eens te pakken nemen?” Goed, wij een emmer water mee naar boven en uit het zolderraam over hem heen gekiept, hij dreef gewoon, wij naar beneden, maar hij bleef zitten. Toen hebben we zijn klompen uitgetrokken en hem aan zijn sokken door het zand gesleept tot aan de weg en hem daar in de sloot gekiept. Zo daar zijn we voor het eerst vanaf. Papa zei “jullie maken het toch al te bont”. “Nou, dan moet hij maar niet steeds hier zitten”, zeiden wij. Wat denk je; een half uur later was hij er weer met droge kleren aan.

Dan wilde hij ons helpen op het rogland, wij expres schoenen met hoge hakken aangetrokken, hem onder het stro gestopt en toen over hem heen gelopen. Nog bleef hij om ons heen draaien. Zelfs toen Sien een bos brandnetels in zijn gezicht sloeg, bleef hij komen.

Sien ik moesten op een avond bij hem komen koffie drinken en krentenbrood eten. Opeens zagen we schimmen buiten in het wit. “Gaart, zie eens wat daar buiten is”. Wat was die kerel bang; uiteindelijk kwamen die schimmen naar binnen en het waren mijn broer Gaart en zijn vrienden met witte lakens om. Wij vroegen Gaart wat hij zou doen als het echte geesten waren. “O God, ik sprong dwars door het venster heen”.

Later was hij weer een avond bij ons en toen hij naar huis ging riep papa mij en zei “hoor eens, wat doen ze toch met Gaart Zak, zo’n ouwe kerel”. Die werd daar toch afgetuigd, dat was niet mooi meer, maar ik wist ook niet wat er aan de hand was. Veel later hoorde ik van mijn broer dat een kameraad Gaart Zak een ongenadig pak slaag had gegeven omdat hij iets ten nadele van mij had gezegd.

Dan had je nog Gies van de Voort, die was getrouwd met een zuster van Gaart Zak. Hij was ook al zo gierig. Als hij papa ergens op het land zag, kwam hij altijd naar hem toe, al was het nog zo ver, en dan was het “Gaart, – want zo heette mijn vader – hèje nog een pruumpje veur me”? Papa gaf hem dat wel.

Eens zie papa tegen hem “Ik snap het niet Gies, je hebt maar drie kinderen en een boerderij en je gaat de hele winter erbij slachten, dan kun je toch wel een pakje pruumtabak kopen. Ik heb nog elf kinderen en een pakje pruumtabak kan er bij ons ook nog wel vanaf, dan moet dat bij jou toch zeker kunnen?”

Maar Gies bleef bedelen tot papa het zat werd en aan de binnenkant van zijn tabaksdoos schreef "koop zelf tabak, motzak", maar hij deed mooi of hij niets zag en kwam toch weer om een pruumpje vragen. Papa zei: "ik zal hem wel krijgen". Want wat Gies ook nog deed, was zo'n grote pruumpakken dat hij later de helft eraf nam en dat in zijn zak stopte voor later. Dus papa nam een tweede doos met wat tabak erin en strooide er flink wat zwarte peper door. Toen was het dan écht afgelopen, want die pruumpak was wel erg heet.

Eens op een winteravond moesten Henk – jullie pa dus – en ik bij hen op visite komen; koffie met een beschuit en zowaar een plak koek erop. Gies kwam thuis en vroeg ook om een kop koffie, maar zolang wij er waren heeft hij hem niet gekregen, het kostte evenwel al genoeg.

Die vrouw van hem had een hele lange, gebogen neus, net zoals je wel eens ziet op een plaatje van een heks. Nu, dat had zij ook en dan had ze een blauwbonte zakdoek en daar veegde ze iedere keer die punt mee af, en die punt ging dan steeds wel drie centimeter mee heen en weer. Dan werd de zakdoek weer netjes opgevouwen en onder haar kont gelegd, en dat wás me er een; hij puilden gewoon aan beide kanten over de stoel. Dus als Gies weg was, kreeg ze zelf wel genoeg denk ik, waar kwam anders zo'n batterij vandaan?

Ze hadden ook een zoon, die was net zo oud als ik. Toen hij ongeveer twintig jaar was, kreeg hij het er met Kees over hoe de kinderen gemaakt werden, want daar begreep hij niks van – niet vóór te stellen met alle dieren om zich heen waar hij toch vaak genoeg bij geweest moet zijn; de stier naar de koe, de beer naar de zeug, de haan met de kippen, noem maar op. "Maar dat zijn dieren, bij een mens is dat toch helemaal anders?", vroeg hij.

Hij was er vast van overtuigd dat zijn vader en moeder dat spelletje nooit gespeeld hadden. Op Kees z'n vraag waar hij dan vandaan kwam, moest hij het antwoord schuldig blijven, maar in alle geval niet zoals Kees vertelde hoe dat ging, want zo waren zijn ouders niet.

Op 23 jarige leeftijd is hij overleden aan een verwaarloosde blindedarmontsteking, want een dokter halen kostte geld. Dit is niet verzonnen maar echt gebeurd, ik heb hem goed gekend.

Daartegenover waren de meeste boerenzoons juist altijd met dat soort dingen bezig. Ze konden dan ook nooit op een nette manier met een meisje praten. Zo had ik een keer Griet naar de bus in Wekerom gebracht, ik was twaalf of dertien jaar toen zo'n boerenknul naast mij kwam fietsen en het eerste wat hij tegen mij zei was "hejjum d'r alis inehad?"

Oh, wat had ik het land aan die smerige, grove boerenkinkels.

Ik liep een keer met Hens een eindje te wandelen, kwamen we ook zo'n stelletje tegen die zeiden "zo hejju het welis geheurd? Wa platte kunnen mekoar nie vatte en twee lange kunne mekoar nie vange".

Kun je je voorstellen dat ik er al van walgde als zo'n boerenknuppel alleen maar naar mij keek. Eens heeft zo'n grote boerenzoon – die meende ver boven ons, keuterboertjes te staan – iets tegen mij gezegd over mijn ouders, wat weet ik niet eens meer. Het enige dat ik nog wel weet dat met al

zijn flinke kameraden die om hem heen stonden, ik hem recht in zijn gezicht geslagen heb en dat kwam vast goed aan, want ik was erg sterk in mijn handen door al dat zware werk dat ik moest doen. Iedereen was met stomheid geslagen en dropen allemaal af zonder één woord. De meisjes zeiden later “dat je dat durfde een zoon van zo’n grote boer”. “Dan moeten ze maar hun mond houden over mijn ouders”, antwoordde ik. Ik heb er nooit meer iets over gehoord en ze zijn me nadien ook nooit meer lastiggevallen.

Bijna alle meisjes die ik kende in die tijd waren ook allemaal in verwachting vóór hun trouwen. Niemand werd ooit ingelicht. Ik wist al vroeg al dat soort dingen, daar ik vier oudere zusters had die mij wel het een en ander vertelden, Maar er waren genoeg meisjes die dachten dat als ze gekust waren, ze ook wel eens in verwachting zouden kunnen zijn. Nou, dan was ik al heel vroeg heel wat keertjes in verwachting geweest..

We leefden eigenlijk buiten de normale boerengemeenschap, ik denk doordat mijn ouders wat verder in de wereld rondgekeken hadden dan in die tijd gebruikelijk was.

Zo hadden wij als enigen een kerstboom met echte kaarsjes. Ik weet nog precies hoe dat op Kerstavond rook, de boom die brandde met echte kaarsjes. Alles moest van tevoren schoongemaakt worden met groene zeep en zonodig met boenwas opgewreven. Dan de rookverdrijver die ook helemaal opgepoetst werd, het koper dat er aan zat was blinkend gepoetst en de plaat met kachelzwart zwart gemaakt. De voorplaat was van gietijzer, de mantel zelf van een soort blik maar wel behoorlijk dik. Daarnaast stond een turfkist met turven en takkenbossen. Er werd dan zo’n hele takkenbos op het vuur gelegd en steeds verder aangeschoven, dan werd die plaat ervoor ook lekker warm en daar zaten wij dan bij met onze kousenvoeten op die plaat. Mijn moeder zat dan aan de grote tafel die in het midden van de heerd stond, met een warme stoof onder haar voeten. Dan werd er warme chocolademelk geschonken en krentenbrood gegeten, ook zelfgebakken natuurlijk, en dan zongen we met z’n allen kerstliederen en speelde Hens op zijn citer.

Wij kinderen mochten aardappels, kastanjes en appels poffen in het vuur. Ik weet nog precies hoe dat smaakte: aardappels voorzichtig de schil er bijbeetjes afpellen. Als we erg geluk hadden mochten we er een stukje roomboter op doen, maar meestal aten we ze zo op. De appels waren dan van buiten een beetje zwart gebrand, het ergste deden we er dan vanaf, maar juist die rookmaak was zo heerlijk. Vaak waren er op zo’n avond ook pinda’s om te pellen en soms een kokosnoot. De peterlielamp boven de tafel, ook glimmend gepoetst, en dat had allemaal zo zijn eigen geurtje. Dit ruik je nu nooit meer, maar die lucht en dat één zijn met die warmte om ons heen, blijft mij mijn leven lang bij. Ik zou er heel wat voor over hebben als ik dat nog eens kon beleven, maar dat komt nooit weer, het is verleden tijd.

Ik weet; de vooruitgang kan men niet tegenhouden en dat hoeft ook niet. Ik ben nu ook blij met de televisie en zo, maar voor mijn gevoel leefde je toen échter; soms heb ik het gevoel dat alles namaak is. Er wordt zoveel van iedereen gevraagd, ook vooral van de kinderen; veel leren anders blijven ze achter. Wanneer is er nog tijd om hun eigen fantasie te laten gaan, met

kleine dingen tevreden zijn, dat kan al niet meer, want dan staan ze al naast de grote massa. Ik weet; ze hebben nu zo ontzaglijk veel andere dingen, zoals alle soorten muziekkaparraten. Reizen naar het buitenland is een heel gewoon gebeuren, ik weet; ik doe er zelf ook aan mee, wel ben ik erg dankbaar dat ik dit nog mee mag maken, maar soms zou je toch wel even terug willen. Ik zeg niet “die goeie oude tijd”, want ik weet drommels goed dat je de mooie herinneringen vasthoudt, maar dat er ook veel en hard gewerkt moest worden. Ik heb het zelf ondervonden, want ik heb als kind nog in die tijd geleefd.

Vooraf voor mijn ouders, en zeker voor mijn moeder, is het een vreselijk zware tijd geweest, vreselijk arm soms, het ene kind na het andere, en zwaar werk, want alles moest nog met de hand gebeuren. Ze moet innerlijk wel heel erg sterk geweest zijn, dat ze onder alle omstandigheden haar wil aan al die grote kerels later op kon leggen en zichzelf handhaven.

Er mocht nooit gevloekt worden, vuile praat was er niet bij, geen snotneuzen, geen ellebogen op tafel onder het eten, niet smakken, geen wind laten onder het eten, niet allemaal tegelijk praten, en luisteren als pa of ma je wat te zeggen had. En toch lieten ze je in bepaalde opzichten vrij; er werd je niets met geweld opgedrongen, zoals in veel gezinnen waar pa het alleen voor het zeggen had.

Zeker weet ik dat ze er beiden erg onder geleden hebben, dat twee van hun zoons zo ver wegtrokken, waarvan ze er één nooit meer terug hebben gezien. Toch gunden ze hen hun eigen leven, ze hebben er nooit over geklaagd. Nu ik dit allemaal zo opschrijf en overdenk, kan ik alleen maar zeggen – met al hun gebreken die ze toch ook zeker hadden – “ik ben er trots op zulke ouders gehad te hebben”. Ik denk dat een klein beetje van hun kracht toch ook nog in mij leeft, door hun voorbeeld heb ik – denk ik – nog iets van hen aan mijn eigen kinderen kunnen overdragen; dat hoop ik tenminste.

Als ik bedenk hoe Gert ook altijd nog met een klein beetje heimwee aan zijn kindertijd terugdenkt, zoals aan de keuken aan de Kreelseweg, als ik varkens, of peren, of verder van alles voor de winter aankomt, stond te maken en de kachel ’s morgens altijd brandde als hij op kwam, dan met de voeten in de oven zat te leren. En Hennie die nog altijd van de Kreelseweg droomt. De bepaalde vrijheid die hen ook in hun kinderjaren gegeven is, zoals het bos en de hei zo dichtbij. Ik denk zeker dat dit ook gedeeltelijk nog te danken is aan wat voor een ouders ik heb gehad en zeker niet in het minst wat voor een vader zij gehad hebben.

Veel heb ik al opgeschreven, misschien dat ik later nog eens verder schrijf over mijn leven. Nu stop ik er voor een poosje mee, laten de kinderen dit eerst maar eens lezen. Als zij vinden dat ik meer moet vertellen hoor ik dat wel van ze. Vooreerst is het wel genoeg.

Zo daar gaan we weer verder.

“Hoe word je een kind van God?”.

Nou, dat werd ons dan eens haarfijn uitgelegd. We waren bij een boer die niets van het geloof wilde weten, totdat hij eens voor de spiegel stond en zijn grijze haren ziet. “Zo Evert¹, het wordt tied dat je je bekeert”. Hij gooide alle kaarten in de kachel en ging tweemaal per zondag naar de kerk. Mijn zus was eens bij hem en at er een boterham mee, Evert zegt tegen haar, “ik ben een kind van God, maar jij bent er nog lang niet, je moet eerst maar eens meemaken wat ik heb meegemaakt”. Dus mijn zus zegt “maar goed dat jij daar niets over te zeggen hebt wie er behouden blijft Evert”. De gelovige zegt daarop: “Eerst hier de boel op komen vreten en dan nog een grote moel ook”.

Evert vertelde dat hij een droom had, dat er buiten een dik pak sneeuw lag en hij kon er niet door. Maar daar kwam God en die had hele grote voeten, dus Hij liep voor hem uit en hij met kleine voetjes er achteraan. Toen was de weg voor hem gebaand, hij hoefde maar in die grote voetsporen te stappen en hij kon door de sneeuw.

Ook vertelde hij dat hij eens pinken² moest gaan kopen. Hij op zijn brommer op weg. Hij ziet pinken lopen, maar de brommer stopte niet, die liep vanzelf door, want God zei “niet hier”, de volgende boer hetzelfde verhaal, tot drie maal toe, maar bij de vierde zei God, “hier is het”, en daar kocht hij zijn pinken. Wel gemakkelijk als je zo bij alles geholpen wordt, hè ?

Nu nog zoiets, is pas nog gebeurd. Een vrouw lag in het ziekenhuis voor haar zevende baby. Het kon niet gewoon geboren worden, dus het moest operatief gehaald worden. De man kwam en de artsen zeiden dat het binnen twee uur moest gebeuren. Maar de man wilde geen toestemming geven, want de dominee wist het nog niet en daar moest hij eerst mee praten of dat wel mocht. Uiteindelijk hebben de artsen het toch gedaan op hun tijd.

En dan leef je in het jaar 1990; ongelooflijk dat er nog zulke mensen zijn. Het gezag van de dominee gaat voor het leven van zijn vrouw.

...

Hier houdt het schrijven helaas op. Wel heeft Hester – Frijke’s oudste kleindochter – een video gemaakt, waarin Frijke nog veel vertelt over haar jeugdherinneringen.

¹Deze Evert is niet Frijke’s broer, maar een zwager van zus Griet.

²Een pink is een jonge koe, geen kalf meer.